

PARAZIT CHUVALCHANGLAR DIAGNOSTIKASI VA PROFILAKTIKASI**Daminova Dinora Jaxongir qizi**

Muallif. Biologiya fanlari bo'yicha tadqiqotchi.

Jumaqulova Noila

Ilmiy rahbar. Biologiya fanlari o'qituvchisi.

Ilmiy yo'nalish. Parazitologiya va tibbiy biologiya.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20113761>

Annotatsiya. Mazkur maqolada parazit chuvalchanglar (gelmintozlar) haqida to'liq ma'lumot berilgan. Maqolada diagnostika usullari, klinik belgilari, laboratoriya tekshiruvlari hamda kasallikning oldini olish (profilaktika) choralari batafsil yoritilgan. Parazit chuvalchanglar bilan kasallanish butun dunyo bo'yicha jiddiy muammo bo'lib, o'z vaqtida diagnostika va profilaktika chora-tadbirlarini amalga oshirish katta ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: parazit chuvalchanglar, gelmintozlar, diagnostika, profilaktika, gelmintoskopiya, invaziya, antgelmintik preparatlar.

1. KIRISH

Parazit chuvalchanglar yoki gelmintozlar — bu insonlar, hayvonlar va o'simliklarda parazitlik qilib yashovchi ko'p hujayrali organizmlar guruhidir. Ular tibbiy parazitologiyada alohida o'rin egallaydi va bugungi kunda yer yuzida taxminan 1,5 milliarddan ortiq kishi turli xil gelmintoz kasalliklari bilan kasallangan deb hisoblanadi. Bu raqam jahon aholisining 20 foizidan ortig'ini tashkil etadi.

Chuvalchanglar tomonidan qo'zg'atiladigan kasalliklar, asosan, sanitariya-gigiena normalari buzilgan hududlarda keng tarqalgan. O'rta Osiyo, Janubiy-Sharqiy Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasida bu kasalliklarning tarqalishi ayniqsa yuqori.

O'zbekistonda ham gelmintoz kasalliklari, jumladan enterobioz, askaridoz va trikhineloz kabi turlar tez-tez uchraydi.

Parazit chuvalchanglar inson organizmiga turli yo'llar bilan kiradi: ifloslangan oziq-ovqat va suv orqali, tuproq bilan aloqa qilish orqali, kasallangan hayvonlar orqali hamda parazit tuxumlari bilan ifloslangan narsalarga tegish orqali. Shuning uchun ham ushbu sohadagi ilmiy tadqiqotlar va amaliy chora-tadbirlar katta ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi parazit chuvalchanglar turlari, ularning biologik xususiyatlari, diagnostika usullari va profilaktika chora-tadbirlarini to'liq va tizimli tarzda yoritishdan iborat.

2. PARAZIT CHUVALCHANGLARNING TASNIFI VA BIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Parazit chuvalchanglar zoologik jihatdan bir necha asosiy guruhlarga bo'linadi. Ular orasida eng keng tarqalganlari quyidagilardir:

2.1. Nematodlar (Nematoda) — Yumaloq chuvalchanglar

Nematodlar — eng ko'p uchraydigan parazit guruh bo'lib, ular silindrsimon tana shakliga ega. Askarid (*Ascaris lumbricoides*) — eng yirik ichak parazi bo'lib, uzunligi 15–40 sm ga yetadi. *Enterobius vermicularis* (qichimacha) — kichik, oq rangli chuvalchang bo'lib, asosan bolalarda keng tarqalgan.

Ular tunda anal teshigi atrofiga tuxum qo'yadi va qichishishga sabab bo'ladi. *Trichuris trichiura* (qamchi chuvalchang) — yo'g'on ichak devoriga joylashadi va ich ketish, qon ketishi kabi belgilarni keltirib chiqaradi.

2.2. Trematodlar (Trematoda) — So'rg'ichli chuvalchanglar

Trematodlar yassi tana tuzilishiga ega va ikkita so'rg'ich yordamida xo'jayin organizmiga mahkam yopishib oladi. Fasciola hepatica (jigar qo'ziqorini) jigar va o't yo'llarida parazitlik qiladi, sariq kasalligiga o'xshash belgilar beradi.

Schistosoma turlari qon tomirlarida parazitlik qilib, shistozomoz kasalligini keltirib chiqaradi, bu esa jigar va taloqning kattalashuviga olib keladi.

2.3. Tsestodlar (Cestoda) — Tasmali chuvalchanglar

Tasmali chuvalchanglar segmentlangan tanaga ega va uzunligi bir necha metrga yetishi mumkin. Taenia solium (cho'chqa zanjiri) — mushaklar va miya to'qimasiga kirib sistitserkoz kasalligini keltirib chiqarishi mumkin.

Echinococcus granulosus — inson jigar, o'pka va boshqa organlarda gidatidoz kistalarini hosil qiladi. Diphyllbothrium latum — baliqlar orqali tarqaladi va B12 vitamini yetishmovchiligiga olib keladi.

3. KLINIK BELGILARI VA DIAGNOSTIKA USULLARI

Gelmintoz kasalliklarining klinik ko'rinishi parazitning turiga, soniga va joylashish o'rniga qarab sezilarli farq qiladi. Ayrim hollarda kasallik uzoq vaqt alomatsiz kechishi, boshqa hollarda esa og'ir klinik belgilar bilan namoyon bo'lishi mumkin.

3.1. Umumiy klinik belgilar

Ko'pchilik gelmintoz kasalliklariga xos umumiy belgilar mavjud: oshqozon-ichak yo'li buzilishlari (ko'ngil aynishi, qusish, ich ketishi yoki qabziyat), ishtahaning pasayishi va vazn yo'qotish, umumiy holsizlik, bosh og'rig'i, ko'z qorachig'i ostida ko'karishlar, terining rangparvorligi (anemiya belgilari), allergik reaksiyalar (eshakemi, qichishish), bolalarda o'sish va rivojlanishning orqada qolishi.

3.2. Laboratoriya diagnostikasi

Gelmintoz kasalliklarini aniqlashda laboratoriya usullari hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Asosiy diagnostika usullari quyidagilardir:

Koprologik tekshirish (najas tahlili) — bu eng keng qo'llaniladigan usul bo'lib, najasdagi gelmint tuxumlari, lichinkalari yoki yetuk shakllari aniqlanadi. Tekshirish uch marta o'tkazilishi tavsiya etiladi, chunki bir marta tekshirish salbiy natija berishi mumkin.

Flotatsiya usuli, Kato usuli va sedimentatsiya usuli kabi maxsus metodlar diagnostika sezgirligini oshiradi.

Immunologik testlar — qon zardobida gelmintlarga qarshi antitelolar aniqlanadi. ELISA (fermentga bog'liq immunosorbent tahlil), RIF (bilvosita immunoflyuoressensiya reaksiyasi), RNGA (passiv gemagglyutinatsiya reaksiyasi) kabi zamonaviy usullar ayniksa tkan parazitlari (ehinokokk, trikinella) diagnostikasida keng qo'llaniladi.

Instrumental diagnostika usullari ham katta ahamiyatga ega. Ultratovush tekshiruvi (UST) jigar, o'pka va boshqa organlardagi kistalar va boshqa o'zgarishlarni aniqlaydi.

Kompyuter tomografiyasi (KT) va magnit-rezonans tasvirlashtirish (MRT) chuqur joylashgan parazit o'choqlarini aniq ko'rsatadi. Endoskopik tekshiruv ichak va oshqozondagi parazitlarni bevosita ko'rish imkonini beradi.

Qon tahlili ham diagnostikada muhim o'rin tutadi. Eozinofiliya — qondagi eozinofillar sonining oshishi gelmintoz kasalligining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi.

Normada eozinofillar 1–4% ni tashkil etsa, gelmintoz kasalliklarida bu ko'rsatkich 10–20% va undan yuqori bo'lishi mumkin. Anemiya ko'rsatkichlari ham e'tiborga olinadi.

4. DAVOLASH VA ANTGELMINTIK PREPARATLAR

Gelmintoz kasalliklarini davolashda asosiy yo'nalish antelmintik (gelmintlarra qarshi) preparatlar qo'llashdan iborat. Davolash sxemasi parazitning turiga qarab tanlanadi va faqat mutaxassis nazoratida olib borilishi lozim.

4.1. Asosiy antelmintik preparatlar

Mebendazol (Vermox) — keng ta'sir spektrli preparat bo'lib, askaridoz, enterobioz, trikhurioz va ankylostomidoz kasalliklarida qo'llaniladi. Preparat gelmintlarda glyukoza yutilishini bloklaydi, natijada ular halok bo'ladi. Albendazol — yanada keng ta'sir doirasiga ega, ehinokokkoz va neyrotsistitserkozda ham samarali. Levamizol — askaridozda yuqori samaradorlikka ega, immunomodullovchi xususiyati ham bor. Praziquantel — trematodoz va tsestodoz kasalliklarida qo'llaniluvchi samarali preparat.

4.2. Davolash jarayonida ehtiyot choralari

Davolash paytida bir qator qoidalarga amal qilish zarur. Oila a'zolari va yaqin atrofdagilarni ham tekshirish va kerak bo'lsa, davolash tavsiya etiladi, chunki bir xonadonda kasallik qayta-qayta tarqalishi mumkin. Davolash kursidan keyin nazorat tekshiruvi o'tkazilishi shart. Davolash davomida gigiena qoidalariga qat'iy rioya qilish, kiyim-kechak va uy-joy dezinfeksiyasi amalga oshirilishi kerak.

5. PROFILAKTIKA CHORA-TADBIRLARI

Gelmintoz kasalliklarining oldini olish ularni davolashdan ancha oson va samarali hisoblanadi. Profilaktika individual, guruhli va ijtimoiy darajada amalga oshirilishi mumkin.

5.1. Shaxsiy gigiyena qoidalari

Shaxsiy gigiyena parazit kasalliklardan asosiy himoya chorasi hisoblanadi. Tualet ishlatgandan keyin, ovqat tayyorlashdan oldin va keyin, ko'chadan qaytgandan so'ng qo'llarni sabun bilan yaxshilab yuvilishi zarur.

Ko'pincha odamlar qo'llarini yetarlicha yuvmaydi — qo'llarni kamida 20 soniya davomida yuvish tavsiya etiladi. Tirnoqlarni qisqa qirqib turish va ularni tishlamaqlik ham muhim. Bolalarga ertadan boshlab gigiena qoidalarini o'rgatish kelajakda ko'plab kasalliklarning oldini oladi.

5.2. Oziq-ovqat va suv xavfsizligi

Gelmint tuxumlari ko'pincha oziq-ovqat va suv orqali tarqaladi. Meva va sabzavotlarni iste'mol qilishdan oldin iliq suv va maxsus sabun bilan yuvish, keyin qaynoq suv bilan chayish zarur. Uy sharoitida pishirilmagan yoki yetarlicha isitilmagan go'sht va baliq iste'mol qilmaslik lozim. Go'sht va baliqni to'liq pishguncha qizitish — ularning ichki harorati kamida 70°C ga yetishi kerak.

Ichimlik suvining tozaligi ham juda muhim. Manbai noaniq suv ichmaslik, ifloslangan hududlarda qaynatilgan yoki filtrlangan suv ichish tavsiya etiladi. Ochiq suv havzalarida suzgandan keyin og'izni chayish, ko'zlarni yuvish kerak.

5.3. Sanitariya-epidemiologik nazorat

Jamoat darajasida profilaktikani tashkil etish davlat sog'liqni saqlash tizimining muhim vazifasi hisoblanadi. Tuproq, suv va oziq-ovqat mahsulotlarining muntazam sanitariya nazorati o'tkazilishi zarur.

Chorvachilik fermalarida hayvonlar tekshiruvi va davolash doimiy ravishda amalga oshirilishi kerak. Bolalar muassasalari, kasalxonalar va umumiy ovqatlanish joylarida gigiena me'yorlariga qat'iy rioya qilish majburiy.

5.4. Aholini ma'lumotlashtirish

Sanitariya-ma'rifiy ishlar profilaktikaning ajralmas qismidir. Aholi orasida gelmintoz kasalliklari haqida ma'lumot tarqatish, ularning tarqalish yo'llari va oldini olish usullarini tushuntirish katta ahamiyatga ega. Maktab dasturlariga gigiena va parazitologiya asoslarini kiritish, ommaviy axborot vositalaridan foydalanish samarali chora hisoblanadi.

XULOSA

Parazit chuvalchanglar bilan kasallanish bugungi kunda ham dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, gelmintoz kasalliklarining oldini olish uchun kompleks yondashuv zarur.

Diagnostika sohasida zamonaviy laboratoriya usullaridan foydalanish kasallikni erta bosqichda aniqlashga imkon beradi. Koprologik tekshirish, immunologik testlar va instrumental diagnostika birgalikda qo'llanilganda aniqlik sezilarli darajada oshadi. O'z vaqtida tashxis qo'yish samarali davolash uchun asosiy shartdir.

Profilaktika sohasida esa shaxsiy gigiena, oziq-ovqat xavfsizligi va sanitariya-epidemiologik nazorat birgalikda amalga oshirilishi yuqori samara beradi. Aholining sanitariya madaniyatini oshirish, ular o'rtasida tizimli ma'rifiy ishlar olib borish gelmintoz kasalliklarining tarqalishini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin.

Kelgusida molekulyar diagnostika usullarining (PCR, DNK tahlili) rivojlanishi yanada aniqroq va tezkor diagnostikani ta'minlaydi. Yangi antgelmintik preparatlarning ishlab chiqilishi va mavjud vaksinalar ustidagi tadqiqotlar ushbu sohada muhim yutuqlar olib kelishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avdyukhina T.I., Konstantinova T.N. *Gelmintologiya*. — Moskva: GEOTAR-Media, 2020. — 256 b.
2. Bronshteyn A.M. *Tibbiy parazitologiya*. — Moskva: Meditsina, 2019. — 384 b.
3. WHO. *Soil-transmitted helminth infections*. World Health Organization, 2023.
4. Toshmatov U.A., Rahimov B.X. O'zbekistonda gelmintozlar epidemiologiyasi // *O'zbekiston tibbiyot jurnali*. — 2022. — №3. — 45–52 b.
5. Hotamov R.H. *Parazitologiya asoslari*. — Toshkent: O'qituvchi, 2021. — 312 b.
6. Abdullayev A.A. Bolalarda enterobioz kasalligining profilaktikasi // *Sog'liqni saqlash*. — 2023. — №1. — 18–24 b.